

Людина і природа у творчості Т. Шевченка-поета і Т. Шевченка-художника

Світлана Привалова,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератури

Глухівського національного педагогічного

університету імені Олександра Довженка

Ольга Мова,

студентка 43 групи

Навчально-наукового інституту гуманітарної освіти

ГНПУ імені Олександра Довженка

У статті досліджено проблему людини і природи у творчості Т. Шевченка-поета і Т. Шевченка-художника.

Ключові слова: *проблема людини і природи, творчість Т. Шевченка-поета, творчість Т. Шевченка-художника.*

Постановка проблеми. Творча спадщина великого сина України, життя Т. Шевченка – явище невичерпне, незбагненне і вічне. Нагальною потребою нашого часу є переосмислення його творчості й особлива увага до проблеми «природа – людина».

У літературі проблема гармонійного взаємозв'язку природи й людини має давню традицію. Вона відбилася в українському фольклорі, багатьох пам'ятках давньої літератури, в тому числі у «Слові о полку Ігоревім», творах Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, М. Кропивницького, І. Франка, М. Коцюбинського та інших митців. Питання взаємозалежності природи й людини та їх гармонійного співіснування порушував і Т. Шевченко.

Творчість Т. Шевченка неосяжна й відкрита для нових прочитань, нових інтерпретацій. Багатогранність і суперечливість як самої непересічної постаті поета, так і його художньо вираженої індивідуальної картини світу актуалізують відповідні дослідницькі шукання. Але прискіплива увага дослідників до особистості й літературного спадку митця не лише сприяла всебічному вивченню доробку українського класика, а й зумовила низку негативних наслідків: канонізацію постаті поета, зацикленість на змістових, здебільшого національно-патріотичних домінантах його поезії, ідеологічно заангажовані інтерпретації й стереотипне сприйняття його творчості [1, с. 20]. Саме тому й виникла думка, начебто про творчість поета все вже сказано. Серед аналітичних розвідок, що присвячені висвітленню художніх смислів творів, як стверджує О. Буряк, дещо виділяється праця Г. Неділька в монографії «Тарас Шевченко: Життя і творчість» [2], у якій зафіксовано соціально-ідеологічний шаблон прочитання творів. Йдеться про поширений в українському літературознавстві прозовий переказ поетичного сюжету без заглиблення в його підтекст і осмислення багатогранності образів.

Безумовно, Шевченко – геній багатогранний, але він залишився у пам'яті тільки як геніальний поет: Шевченко-поет заслонив собою Шевченка – талановитого маляра, дуже тонкого і високомайстерного гравера. Значення Шевченка-маляра тільки потроху почало висвітлюватися лише через півстоліття після його смерті, і, напевно, мине ще чимало часу, поки значення його як художника й рисувальника буде як слід висвітлене і усвідомлене нащадками.

Мета статті – розглянути проблему людини і природи у творчості Т. Шевченка-поета і Т. Шевченка-художника.

Актуальність статті полягає у спробі дослідити художнє втілення проблеми людини і природи у творчому доробку Т. Шевченка, зокрема у його поетичній та малярській творчості.

Аналіз актуальних досліджень. З метою з'ясування сутності ключових понять «проблема», «людина», «природа» нами було опрацьовано словникові, довідникові, літературознавчі, літературно-критичні джерела.

Тема взаємин людини і природи – одна з провідних у літературі. Не випадково проблема гармонійного зв'язку людини з природою хвилювала відомих українських письменників Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського, В. Сосюру, Олександра Олеса, М. Вороного, Б.-І. Антонича, М. Рильського, П. Тичину, Остапа Вишню, О. Довженка, Д. Павличка, В. Симоненка, Л. Костенко та ін. Проблема гармонії людини і природи по-різному порушувалася вітчизняними митцями. Чарівна, мальовнича природа України не може залишити байдужою жодну особистість, здатну сприймати прекрасне, а тим більше поетів, душа яких відкрита для всього тонкого, красивого.

Проблема стосунків людини і природи є провідною у творчій поетичній спадщині Тараса Шевченка. Це простежується в його поезіях «Садок вишневий коло хати», «Мені тринадцятий минало», баладах «Причинна», «Лілея», поемах «Сон», «Катерина» та ін.

Поезія «**Садок вишневий коло хати**», написана під час ув'язнення, стала яскравим виявом любові поета до України. Гармонійне світovidчуття, поетизація сільського життя, у якому людина органічно злита з природою – все це яскраво відображено у поезії. Вишня репрезентує українське подвір'я, адже була традиція біля хати насаджувати ці дерева. Відповідно виникає асоціація «садок вишневий – хата». Здавна вишня у народній творчості пов'язується з молодістю, незаміжною дівчиною. У поезії Шевченка це дерево репрезентує українське село, навіть узагальнюється до представлення всієї України. Гудіння хрущів над вишнями – це прийом посилення конкретності образу вишневого садка. Хрущі освіжають цей образ, підсилюють його, не дають йому затертися, стати поетичним шаблоном. Основне функціональне призначення

хрущів – вказати на час, коли відбуваються події, заповнити ним вечірню тишу і створити легкий музичний фон. Від зображення природи автор переходить до людського життя: поволі йдуть з роботи плугатарі з плугами, натомлені дівчата вертаються зі співами, матері чекають усіх з вечерею. Шевченко фокусує погляд на одній сім'ї, зображення природи і сім'ї чергуються, «Сім'я вечерею коло хати, вечірня зіронецька встає...»; «...мати хоче научати, соловейко не дає»; [3, с. 334]. Сім'я вечеряє коло хати – за природою своєю ідилічна сцена. Вставання вечірньої зіронецьки надає їй додаткової краси і чарівності. А от соловейко асоціюється зі співучістю, з весною: це пташка, яка пробуджує любовні почуття, змушує душу відчувати найпрекрасніше, тому соловейко і заважає матері навчати.

Проаналізувавши родинні взаємини поета, звертаємо увагу на ранню смерть його матері, якій на той час виповнилося лише 32 роки, приблизно тоді вийшла заміж улюблена сестра Тараса Катерина, а батько привів у дім мачуху, яка мала власних дітей. Ця ситуація принципово змінила психіку хлопця, який раніше був оточений увагою й любов'ю. Тепер він був зовсім самотній, а любов до матері і сестри залишилася у спогадах. Любов для поета була і порятунком, і мрією, і засобом відтворення материнської ласки. Період життєвого успіху різко змінився періодом гострого соціального відчуження, що зумовило психічний дисонанс. Марення про сімейне тепло, родинне щастя відтворене у вірші «**Мені тринадцятий минало**», де перед внутрішнім зором ще молодого Т. Шевченка постала ідеалізована картина з його начебто щасливого дитинства. Ці спогади нагадують і про той біль, який у дитячі роки був своєрідним передчуттям болю, що з новою силою повернувся в дорослому житті. Відчуття щастя навідується до ліричного героя «у бур'яні», у природній схованці – імітації материнського середовища під час молитви. Ліричний герой – сентиментальна «природна людина», яка перебуває в гармонії зі світом – творінням Божим. Бог – природа – світ становлять єдність, вони є тією досконалістю, що потребує молитовних звернень й екстатичного самозабуття. Це архетипна Велика Мати, котра зроджує зі свого лона все живе й любовно опікується своїми дітьми. Невипадково перед цим величчям і всеосяжним божеством ліричний герой почувається «маленьким». Невимовне відчуття щастя у вірші раптово змінюється гострим відчуттям горя, усвідомленням злиденності власного земного життя – й емоційний настрій ліричного героя різко змінюється. Емоційна дитяча рана потребувала зцілення. Цим пояснюється і перебільшена потреба в любовному зближенні з іншою людиною і пошук такої близькості – спілкування з матір'ю бодай у напівсонному маренні. Навіть такий шаблон взаємин маленького хлопчика з люблячою мамою сприяє емоційному піднесенню ліричного героя: дівчина, котра «недалеко коло мене» плоскінь вибирала, та й почула, що я плачу, прийшла, привітала, утирала мої сльози і поцілувала...» [3, с.353]. Хлопчик відчуває розчулення, він у відчаї і безпорадності плаче, натомість дівчина, як і мама, приходиться з метою його втішити.

Сирітство, спричинене смертю батьків, посилювалося кріпацтвом і мало виіршальне значення і для творчого становлення Т. Шевченка. Митець відтворює у вірші «Мені тринадцятий минало» стан і настрої ліричного героя, його світовідчуття, світосприйняття, динаміку формування світогляду, спогад уже дорослої людини, яка прагне оживити в пам'яті картини минулого і водночас пояснити собі парадоксальну неузгодженість

тодішньої об'єктивної реальності – сирітство, щоденна робота – пас громадську череду, злиденність існування – й суб'єктивного відчуття первісної гармонії зі світом, природою. У вірші важливу функціональну роль відіграє багатовимірний образ сонця. Це ніби символ Бога, що метафорично виражає його світлоносну сутність, унаочнює його життєдайне, добротворче начало. Коли ліричний герой переживає радість єднання з Богом під час молитви, то «сонечко сіяло», «І сонце гріло, не пекло!». Подальші метаморфози сонця сприймаються як гнів Господа, який дитина навіть не намагається витлумачити, мотивувати, лише інтуїтивно усвідомлюючи гнів вищої сили: «Запекло, почервоніло і рай запалило». Відновлення втраченої душевної рівноваги відбулося завдяки вияву Божої благодаті, що також знаходить своє відображення в образі сонця: «Неначе сонце засіяло» [3, с. 353].

Немає прекраснішого образу у світовому мистецтві, ніж образ матері з дитиною на руках. Проте іншою постає жінка-мати в поемі «**Катерина**» Шевченка. Зневажена, обдурена, у латаній свитині бредє вона безкінечними шляхами в пошуках свого коханого, тримаючи на руках сина, який не став для неї ні втіхою, ні радістю, а тільки лихом, своєрідною спокутою за тяжкий гріх. Катерині співчували, її звинувачували, виправдовували, шукаючи причину нещастя в людях, які її оточували, у суспільстві, в характері самої героїні. Вона – звичайна селянська дівчина, гарна, молода і недосвідчена. Прийшло до неї перше велике кохання, незалежно від соціального походження, характеру, вроди. Кохання заповонило дівчину так, що вона більше ні про що не думала: «Кличе мати вечеряти, а донька не чує; Де жартує з москаліком, там і заночує. Не дві ночі карі очі люблю цілувала, поки слава на все село недобрая стала» [3, с. 28]. Мине чимало часу, поки молода, найвна Катерина зрозуміє ціну «кохання» москаля. Навіть блукаючи світом, вона ще буде плекати надію, що коханий її любить і пам'ятає. Але жодного слова любові коханий не сказав Катерині у вишневому садку, натомість: «Дура, отвяжися! Возьміте прочь безумную!» [3, с. 42]. Дівчина стала просто цяцькою, розвагою для розбещеного пана. Катерина винна в тому, що «не слухала ні батька, ні неньки», що знехтувала давніми традиціями, народною мораллю, проте Тарас Шевченко співчуває Катерині: «Катерино, серце мое! Лишенько з тобою! Де ти в світі подінешся з малим сиротою? Хто спитає, привітає без милого в світі? Батько, мати – чужі люде, тяжко з ними жити!» [3, с. 30]. Чому ж батьки, ці найрідніші у світі люди, стали чужими дівчині? В очах батьків – лише докір, величезне страждання, сором, який принесла їм донька. Адже сором доньки – це сором батьків, які чують кожен день глузування: «Вміла мати брови дати, карі оченята, та не вміла на сім світі щастя-долі дати» [3, с. 31]. Розбиті мрії про щасливе заміжжя єдиної доньки, про спокійну старість, про добру й довгу пам'ять нащадків. Усе перекреслила Катерина своєю нерозсудливістю. Вигнавши з дому свою єдину надію, батьки втрачають сенс життя. Їм нічого не залишається, як чекати смерті. А Катерині – спокотувати свій гріх перед батьками і сином. Однак найбільший гріх її у тому, що вона зробила нещасним сина, покинула напризволяще того, про чия долю подбати призначено самою природою. Маленький Івась – єдина безгрішна істота в поемі: «А воно, як янгелятко, нічого не знає, маленькими ручицями пазухи шукає» [3, с. 34]. З ненавистю й осудом ставимося до батька Івася, який, пізнавши свого сина, відвернувся від нього. У Катерині раптово виникає рішення про самогубство: «Заховаюсь, дитя моє,

сама під водою, а ти гріх мій спокутуєш в людях сиротою, безбатченком!» [3, с. 34]. Але тримало дівчину та цьому світі тільки бажання порятувати сина, задля якого готова була витримати всі страждання, приниження, ганьбу. Він був її єдиною, хоч і гіркою втіхою. Катерина покидає село: «За сльозами за гіркими і світа не бачить, тільки сина пригортає, цілує та плаче» [3, с. 34]. Розуміючи, яка доля чекає її сина-сирота, вона намагається врятувати його від ганьби, тому так довго шукає москаля. Катерина мало вірить у своє жіноче щастя, а лише прагне захистити сина, тому й принижується перед москалем. Вона вірила в те, що зможе пробудити батьківські почуття у своєму Іванові. Настав крах усім її ілюзіям. Втративши все, навіть право на надію, не знаходячи виходу, Катерина вчиняє великий гріх – самогубство. Дівчина, яка народила дитину без шлюбу, втрачала надію на щастя, на сім'ю. Тому і батьки так старанно оберігали своїх дочок від гріха, так жорстоко осуджували тих дівчат, які порушували норми моралі. Катря ж, знехтувавши моральними принципами, протиставила себе всім односельцям, залишилася самотньою серед людей, і покінчила життя самогубством – такою є тема поеми.

З біографії відомо, що ще у дитинстві Тарас мріяв навчитися малювати. Ніщо: ні зла мачуха, ні рабське становище – не вбили в ньому цього прагнення. Талант художника вирвав Шевченка з кріпацьких пут, а пізніше допомагав у найскрутніші хвилини життя. У малярській творчості Шевченко осуджував світ насильства і несправедливості, розкривав суперечності тогочасної дійсності, виступав з її критикою. Ще в Україні Шевченко задумав створити серію офортів «Живописна Україна». У ній митець мав намір змалювати минуле й сучасне українського народу, а виданням серії хотів зібрати кошти на викуп із кріпацтва своїх рідних. Т. Шевченко надзвичайно любив українську землю та милувався природою всієї України. Мандруючи Україною, Кобзар малював урочища і яри, зарослі кущами, дерева і козацькі могили. Він віртуозно володів перспективним малюнком і вмів досягти надзвичайних ефектів у передачі простору. Майже завжди Т. Шевченко доповнював свої пейзажі постатями людей чи жанровими сценами. Особливе місце в його мистецькій спадщині належить пейзажам. Художник змальовував реальні краєвиди, які бачив перед собою. Серед малюнків є сільські краєвиди, на яких зображено історичні й архітектурні пам'ятки. Пейзажі становлять майже половину мистецького доробку Тараса Шевченка. Їх виконано олівцем, аквареллю, сепією і в техніці офорта. Малюнки здебільшого розповідають про вбоге життя Шевченкової родини й усього покріпаченого українського селянства: «Хата батьків Т. Г. Шевченка в селі Керелівці» (1843), «Селянське подвір'я» (1845), «Хата над водою» (1845). Чарівна природа на малюнках, як і в поезіях, слугує контрастом до важких умов життя народу. Особливо любив Шевченко зображати мальовничі околиці та куточки сіл, містечок, береги тихих степових річок, ставки, урочища. Ці твори сповнені справжньої поезії, у них лагідна, мрійлива українська природа знайшла свого натхненного співця.

Чільне місце у творчому доробку Шевченка-художника займає картина «Катерина», що характеризується гострим і злободенним соціальним сюжетом. Уперше героїнею живописного полотна стала людина з народу – дівчина-кріпачка, жертва панської розпусти, принижена й ображена. Живописна Катерина дещо ідеалізована, велична красуня-селянка у святковому дівочому вбранні гідна подиву і захоплення. Вагітну

жінку художник зобразив з великим тактом і делікатністю, миловидною і привабливою, і у цьому відчувається тепле ставлення автора до героїні. Проміння сонця відбивається від землі, освітлює вбиту горем Катерину. Дівчина йде назустріч глядачеві, низько схиливши зажурену голову, трохи підібравши запаску, щоб приховати від людей свою ганьбу. Сліпучої білизни українська сорочка, барвіста плахта, червоний фартух і червоні стрічки виразно виділяються на всьому кольоровому тлі полотна, особливо на холоднуватому фоні пейзажу. У картині краса дівчини контрастує з її глибоким сумом: чарівна голівка опущена, очі заплакані, почервонілі від сліз, які дівчина ледь стримує. Про її горе свідчать навіть руки, тонкі й безпорадні. Художник не осуджує героїню, для нього залишається незаперечною її висока людська гідність, духовна краса і святість почуттів.

Тарас Шевченко першим у вітчизняному мистецтві висловив протест проти безправного становища жінки. Митець вибрав типове явище царської Росії, зіставивши чистоту народних звичаїв і бруд панської розпусти. Сама героїня – багатостраждальний український народ; офіцер на здибленому коні – монархія; постать селянина, чимось подібного до козака Мамаєва, – символ вільного минулого. Образ селянина-ложжаря, що на передньому плані, майже поряд з Катериною, сповнений суму та співчуття до дівчини, підкреслює її горе та переживання. Пан-офіцер зображений на задньому плані, в затіненій частині картини, і є ніби темною плямою. Порівняно з величною постаттю Катерини він виглядає мізерним, іграшковим. Таке зображення зумовлене не лише вимогами перспективи, а й бажанням художника передати контрастність образів. Не випадково на картині зображений собака, який гавкає на вершника (як ми знаємо, собаки гавкають лише на злих людей). Образ вітру – поетична деталь, до якої звертається Шевченко для яскравішого відображення всіх труднощів, які спіткали Катерину на її важкому шляху. Через вітер розвіваються стрічки на голові в Катерини. Деталі, які введені у полотно Шевченком, допомагають краще розкрити головну думку картини, показати страшні моменти у тяжкому житті людей Російської імперії і сприяють розумінню полотна. Свідком трагедії дівчини виступає і розложистий віковий дуб. Видно, що напередодні була сильна буря. Біля дуба лежить відірвана гілка, листок. Ця гілка ніби паралель з долею героїні. Як гілочка відірвалася від могутнього дуба, так і Катерина відійшла від звичаїв свого народу, від батьківських традицій. Трагічна доля героїні перегукується також з колосками жита і пшениці, що лежать на дорозі і будуть потоптані людськими ногами.

Мистецька спадщина Т. Шевченка-художника надзвичайно різноманітна. Є картини, які відтворюють життя Києва. На картині «У Києві» Т. Шевченка на передньому плані видно крутий берег Дніпра, що густо поріс розкішними вербами, а внизу – Славутич, димить невеличкий пароплав. На тлі природи люди: жінки одягаються після купання, діти граються на березі, а старенький дідусь, спершись на ціпок, радіє, що може погрітись на сонці.

Картина «Видубицький монастир у Києві» Т. Шевченка відтворює краєвид, де на тлі світлої частини неба зображено Михайлівську церкву Видубицького монастиря. Художник надзвичайно майстерно передає неповторну красу української природи, Києва.

Роботи Т. Шевченка-маляра засвідчують не тільки про великий інтерес автора до життя українського народу і його побуту, до природи й минулого України,

---

а й до життя інших народів. Доля подарувала митцеві можливість малювати під час участі в Аральській експедиції (1848–1849). На другий день після початку експедиції Т. Шевченко написав першу акварель «Пожежа в степу» і подарував її генералові Шрейберу. Подорожуючи, Т. Шевченко побачив «одиноке дерево» між Орськом і Раїмом. Місцеві жителі називали його святим, прикрашали клатками кольорової матерії. Т. Шевченко змалював це дерево, створивши картину «Джангисагач», про нього він згадує й у повісті «Близнецы», і в поезії «У Бога за дверми лежала сокира...».

У мистецькому доробку Т. Шевченка є картини й малюнки на казахську тему. Розмаїтості і соціальної гостроти казахська тема набула в малюнках, виконаних у Новопетровському укріпленні під час Каратауської експедиції (1851): сепія «Тріо» (1851), «Пісня молодого казаха» (1851–1857), «Байгуші під віконом» (1855–1856). У 1851–1854 роках художник зобразив Новопетровське укріплення з різних ракурсів:

акварель «Новопетровське укріплення з моря», «Новопетровське укріплення з Хівинського шляху», «В околицях Новопетровського укріплення» та ін. Малюнок «Щасливий ловець» (1856–1857) передає радість казахського хлопчика, який спіймав кілька рибин і тут же задрімав. Він утомлений, для нього ловля риби не тільки розвага, а й життєва потреба.

Висновки. Поезії і пейзажі, у яких Кобзар змалював Україну XIX століття, її славних людей і мальовничу природу, засвідчують про остаточне звільнення від академічних канонів, реалістичні позиції митця, патріотизм, прагнення служити своїм талантом народу, Україні.

Література

1. Буряк О. Художнє осягнення вікової психології у творі «Мені тринадцятий минало...» / Олена Буряк // Дивослово. – №3. – 2010. – 20–23 с.
2. Неділько Г. Тарас Шевченко: Життя і творчість / Г. Неділько. – К. : Рад. школа, 1988. – 246 с.
3. Тарас Шевченко. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.

В статье исследована проблема человека и природы в творчестве Т. Шевченко-поэта и Т. Шевченко-художника.

Ключевые слова: *проблема человека и природы, творчество Т. Шевченко-поэта, творчество Т. Шевченко-художника.*

The article deals with investigating the problems of a human-being and the nature in the creative activity of Taras Shevchenko as a poet and an artist.

Key words: *the problem of a human and the nature Shevchenko's creative activity, poet, artist.*
